

LANGUAGE OF BANI BHAGAT KABIR

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ (Dr. Gurpreet Singh)

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੋਵਿੰਦ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਨਾਰੰਗਵਾਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਮੋਬਾਇਲ: 095010-25428 ਈ-ਮੇਲ: udhantika2012@gmail.com

ABSTRACT

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂ-ਖੰਡ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੇਢੇ ਨਾਲ ਮੇਢਾ ਜੋੜਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਸੱਚ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਨੈਤਿਕ ਵਿਦਰੋਹ ਅਤੇ ਉਸ ਭਾਰਤੀ ਪੁਨਰ-ਜਾਗਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੈ।

ਕੀਵਰਡ: ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਮੱਧਕਾਲ, ਬਾਣੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਅਵਧੀ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ, ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ।

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਇਆ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਰੂਰੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਵਾਦੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਇੱਕ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਡਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਨੇ ਕਲਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਸੇਖ਼ ਫਰੀਦ, ਕਬੀਰ, ਜੈ ਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਨਾਮਦੇਵ, ਸਧਨਾ, ਬੇਈ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਰਵੀਦਾਸ, ਪੀਪਾ ਜੀ, ਸੈਣ ਜੀ, ਧੰਨਾ ਜੀ, ਭੀਖਣ ਜੀ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਤੇ ਸੂਰਦਾਸ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

ਇਸ ਚੈਪਟਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤ-ਭਗਤ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਨਾਰਸ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਦੇਹੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1455 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। 1 ਕਬੀਰ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਦੇਹਾ ਹੈ:

ਚੈਦਰ ਸੈ ਪਚਪਨ ਗਿਰਾ ਚੰਦੁ ਏਕ ਠਾਠ ਠਏ।

ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਬਇ ਸਾਯਤ ਕੇ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਤਿਥੀ ਭਏ। 1

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੁਆਰਾ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ..

"ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਸੰਮਤ 1487 ਵਿੱਚ ਜਦ ਬਨਾਰਸ ਆਇਆ,

ਤਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਤਾਧ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ

ਕਲੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ

'ਭੁਜਾ ਬਾਂਧ ਭਿਲਾ ਕਰ ਡਾਰਿਉ (ਗੌਡ) ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ।" 2

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਈ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ..

"ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਇੱਕ

ਵਿਧਵਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਜੇਠ ਸੁਦੀ 14 ਸੰਮਤ 1484 ਨੂੰ ਹੋਇਆ।" 3

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

"ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੱਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਮਗਰ

ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਕਾਸ਼ੀ ਸੀ, ਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਜਮਗੜ੍ਹ

ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੇਲਹਰਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।" 4

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1398 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ 1518 . ਵਿੱਚ ਹੋਈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੱਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ 400 ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਲਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ 5 ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ..

ਰਾਗ	ਗਿਣਤੀ	ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪੰਨਾ
ਸਿਰੀ ਰਾਗ	2 ਸ਼ਬਦ	90 ਤੋਂ 92
ਗਉੜੀ ਰਾਗ	74 ਸ਼ਬਦ	323 ਤੋਂ 345
ਆਸਾ ਰਾਗ	37 ਸ਼ਬਦ	375 ਤੋਂ 385
ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ	2 ਸ਼ਬਦ	524
ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ	11 ਸ਼ਬਦ	653 ਤੋਂ 655
ਧਨਾਸਰੀ	5 ਸ਼ਬਦ	690 ਤੋਂ 691
ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ	1 ਸ਼ਬਦ	728
ਸੂਹੀ ਰਾਗ	5 ਸ਼ਬਦ	792 ਤੋਂ 793
ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ	12 ਸ਼ਬਦ	855 ਤੋਂ 857
ਗੌਡ ਰਾਗ	11 ਸ਼ਬਦ	869 ਤੋਂ 872
ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ	12 ਸ਼ਬਦ	963 ਤੋਂ 972
ਮਾਰੂ ਰਾਗ	11 ਸ਼ਬਦ	1100 ਤੋਂ 1104
ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗ	6 ਸ਼ਬਦ	1123 ਤੋਂ 1124
ਭੈਰਉ ਰਾਗ	20 ਸ਼ਬਦ	1158 ਤੋਂ 1164
ਬਸੰਤ ਰਾਗ	8 ਸ਼ਬਦ	1193 ਤੋਂ 1196
ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ	3 ਸ਼ਬਦ	1250 ਤੋਂ 1252
ਪਭਾਤੀ ਰਾਗ	5 ਸ਼ਬਦ	1348 ਤੋਂ 1349
ਰਾਗ ਗਉੜੀ	ਇਕ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ	340 ਤੋਂ 343
	ਤਿਥੀ ਸਤਵਾਰ	343 ਤੋਂ 344
		344 ਤੋਂ 345
ਸਲੋਕ	243	1364 ਤੋਂ 1377

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ 243 ਸਲੋਕ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਕਬੀਰ ਬੀਜਕ' ਅਤੇ 'ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ' ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸੰਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਰਵੀਦਾਸ ਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ-

"ਕਬੀਰ ਤੇ ਰਵੀਦਾਸ ਦੋਵੇਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ ਤੇ ਅੱਗੜ ਪਿੱਛੜ ਜੰਮੇ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਬਾਰੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ 1455-56 ਵਿੱਚ ਜਾਂ 1398 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।" 6

ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਸਰੋਜ ਰਾਣੀ ਸ਼ਰਮਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ..

"ਰਵੀਦਾਸ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਦੇ ਅਚਾਰੀਆ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਚੇਲੇ ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ।" 7

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਕੋਈ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ 'ਸ਼ਬਦਾਂ' ਅਤੇ 'ਸਲੋਕਾਂ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ ਅਵਧੀ, ਭੋਜਪੁਰੀ, ਬ੍ਰਜ, ਮਾਰਵਾੜੀ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅੰਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਿਵੇਦੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ..

"ਸੰਤ ਕਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਰੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।" 8

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਰਹੱਸਮਈ ਅਰਥ ਲੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮ ਤੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ 'ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ..

ਏ ਅੱਖਰ ਖਿਰੀ ਜਾਹਿਗੇ ਓਇ ਅੱਖਰ ਇਨ ਮਹਿ ਨਾਹਿ॥ ੧॥

ਜਹਾ ਬੋਲ ਤਹ ਅਛਰ ਆਵਾ॥

ਜਹ ਅਬੋਲ ਤਾ ਤਨੁ ਨ ਰਹਾਵਾ॥

ਬੋਲ ਅਬੋਲ ਮਧਿ ਹੈ ਸੋਈ॥

ਜਸ ਓਹੁ ਹੈ ਤਸ ਲਖੈ ਨ ਕੋਈ॥ ੨॥ 9

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਕਸਤ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਜਨਸਧਾਰਣ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਨਿਵੇਦਨ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਤੱਤ ਮਿਠਾਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ

'ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਘੁੰਮਕੜ ਸੰਤ ਸਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਵਧੀ, ਭੋਜਪੁਰੀ, ਬ੍ਰਜ, ਮਾਰਵਾੜੀ, ਫਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।' 10

ਗੋਬਿੰਦ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਇਤ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਰੂਰ ਠਹਿਰੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੋ ਮਿੱਸੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧੂਕੜੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਪਰ ਉਹ ਸੰਕੇਤਾਤਮਕ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗ, ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੁੱਝ ਸ਼ਬਦ ਦੁਰਬੋਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਸ਼ੇ, ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰੰਗ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ-

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਇਫਤਰਾ ਭਾਈ ਦਿਲ ਕਾ ਫਿਕਰੂ ਨਾ ਜਾਇ।

ਟੁਕੁ ਦਮੁ ਕਰਾਰੀ ਜਉ ਕਰਹੁ ਹਾਜਰਿ ਹਜੂਰਿ ਖੁਦਾਇ॥ 11

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸਾਧੂਕੜੀ ਵਰਗੀ ਦੇਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਗਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਰਹੱਸ ਜਣ ਦਰਸਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਦਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਤ ਸਨ। ਲੋਕ ਰੁਚੀ, ਲੋਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਉਹਨਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਹਨਾ ਨੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੋਕ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਹ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਵੀ ਅੰਸ ਮਿਲਦੇ ਹਨ..

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੇਤੁ ਹੈ।

ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਣੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਘਟਤੁ ਹੈ। 12

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਹਨ-ਹੇਤੁ ਹੈ, ਘਟਤੁ ਹੈ ਜਾਨਨ, ਇਤਨਾ ਆਦਿ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਡਾ.ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਬੇਦੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ-

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ'

ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਨੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਦੀ

ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਧੂਕੜੀ ਜਾਂ ਖਿਚੜੀ ਹੈ।" 13

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੋ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੇਧ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਮੁਤਾਬਕ ਢਲਦੀ ਹੋਈ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਭਾਵ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪੈਂਦਾ।

ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ 12 ਵੀਂ 13 ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਾਂਡੂ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ..

"ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਪਾਂਡੂ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਯੂ.ਪੀ ਭਾਵ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਬਾਣੀ ਪਾਂਡੂ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋਈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਈਸ਼ਵਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਏਕਨਾਥ, ਤੁਕਾ ਰਾਮ ਆਦਿ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਣ ਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਖਰੜੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਏ।" 14

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਥਾਨਿਕ ਲਿਪੀ, ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪ, ਲੋਕ ਸੰਗੀਤਕ ਪੱਧਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਧਰੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਤ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਪੀਆਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲਿਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਾਹਕ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਲਿਪੀ ਰਾਹੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਹੂ-ਬਹੂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਝ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰ ਸਕਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਔਖਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਝ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਵਰਗਾਂ, ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪਰਿਵਰਤਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਹੁਣ ਉਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸੇ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੀ ਰਹੇ। ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭਾਟੀਆ ਦਾ ਕਬੀਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਧੁਨੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ..

"ਧੁਨੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬ੍ਰਜ ਅਤੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। /ੜ/ਦ/ਰ/ਵਿੱਚ, /ਵ/ਦ/ਬ/ਵਿੱਚ ਅਤੇ /ਣ/ਦ/ਨ/ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣਾ, ਬ੍ਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਖਰੇ (ਖੜੇ), ਪਰਿਆ (ਪੜਿਆ), ਬਿਗਾਰ (ਬਿਗਾੜ), ਅਤੇ ਜੇਰ (ਜੇੜ), ਪੀਰ (ਪੀੜ), ਲਰਕੀ (ਲੜਕੀ), ਥੇਰੇ (ਥੇੜੇ) ਨਿਬਰੀ (ਨਿਬੜੀ)।" 15

ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਜੇ ਸਾਂਝੀ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿਕ ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸਰਲਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਰਸੀਲੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜੇ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰੁਤ ਸਰੂਪ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਮਤਿ, ਗੁਰਮੁਖ, ਸੰਤ, ਗੁਰੂ, ਨਾਮ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ।

ਗੁਰਮਤ ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਬਹੁਤਾ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ-ਮੁਹਾਂਦਾਰਾ ਕੱਢ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਲਈ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸੀ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਭਗਤੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਜੇਰ ਫੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਸਾਹਿਤ ਇਹਨਾਂ ਪੰਡਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਭਗਤੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਏਕੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰਲ ਸਾਧਨ ਬਣੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁੱਲਾਂ ਮੁਲਾਣਿਆ ਦੀ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਭਾਵ ਰਲੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ, ਲੋਕ ਪਰਿਚਿਤ ਚਿਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਛੰਦਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਦੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕੀਕਰਣ, ਸੰਗੀਤਾਤਮਕ, ਰਾਗ ਬੱਧਤਾ ਆਦਿ ਗੁਣ ਸਮੇਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਰਠ-ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪਤਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰੱਠ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕਟੇ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ-ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਲੋਕ। 'ਸਲੋਕ' ਸ਼ਬਦ ਗਾਏ ਜਾਣ ਯੋਗ ਪਦਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਉਪਦਾ/ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਆਦਿ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਵਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਛੰਦਗਤ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ 'ਸਲੋਕ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਖੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਕਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਖੇਤਰ ਪੂਰਬ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬ੍ਰਜ ਮੰਡਲ ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਕੋਸਲੀ ਜਾਂ ਅਵਧੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਭੋਜਪੁਰੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬ੍ਰਜ, ਅਵਧੀ ਅਤੇ ਭੋਜਪੁਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬੁੰਦੇਲ ਖੰਡ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੱਕ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਅਵਧੀ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਰਿਆਣੇ ਤੱਕ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਦੋਲਤਾਬਾਦ ਅਤੇ ਗੁਲਬਰਗਾਂ ਤੱਕ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤੁਰਕੀ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਦਾ ਮੇਲ ਜੋਲ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਡਿੰਗਲ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ ਨਾਮੀ ਦੋਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੀ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬਾਰੀਕ ਅੰਤਰ ਕਬੀਰ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਜੈਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਵੇਲੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਾ ਅਥਵਾ ਅੱਠ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸ਼ਰਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 15 ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤੱਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਜੋਗੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪਿੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦਵੀ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ। ਇਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣੀ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸੂਫੀ ਕਲਾਮ ਹਿੰਦੀ ਪਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਿਹਾਰ ਤੱਕ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹਿੰਦਵੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਹਿੰਦਵੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸੈਲੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਹਾਰਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਕਲਿਤ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ..

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂੰ ਅਕਿਲ ਲਤੀਫਾ ਕਾਲੇ ਲਿਖ ਨਾ ਲੇਖ।

ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ ਸਿਰੁ ਨੀਵਾਂ ਕਕਿ ਦੇਖੁ॥ 16

ਸੇਖ ਫਰੀਦ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪੂਰਵ 12 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ..

ਚੰਦੀ ਹਜਾਰ ਆਲਮ ਏਕਲ ਖਾਨਾਂ

ਹਮ ਚਿਨੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਾਂਵਲੇ ਬਰਨਾ।

ਅਸਪਤਿ ਗਜਪਤਿ ਨਰਹ ਨਹਿੰਦ।

ਨਾਮੇ ਕੇ ਸ੍ਰਾਮੀ ਮੀਰ ਮੁਕੰਦ। 17

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਤ ਸੈਨ, ਪੀਪਾ, ਰਵੀਦਾਸ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਤੱਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੂਰਵਵਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਨਾਥ ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰ ਦੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ..

ਅਲਾਹ ਪਾਕ ਪਾਕ ਹੈ ਸਕ ਕਰਉ ਜੇ ਦੂਸਰ ਹੋਇ।

ਕਬੀਰ ਕਰਮੁ ਕਰੀਮ ਕਾ ਉਹ ਕਰੈ ਜਾਨੈ ਸੇਇ॥ 18

ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਘੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਬੀਰ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਾਤਾਂ, ਸ਼ਹਿਰ, ਕਸਬੇ ਤੇ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਫੇਰੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਡਾ. ਸੁਕਦੇਵ ਸਿੰਹ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ..

" ਕਬੀਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਕਬੀਰ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਮੱਦ ਕਾਲੀਨ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ।" 19

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂ-ਖੰਡ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਲੋਕ ਸਪੰਰਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਖਿਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਸੱਚ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਨੈਤਿਕ ਵਿਦਰੋਹ ਅਤੇ ਉਸ ਭਾਰਤੀ ਪੁਨਰ-ਜਾਗਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵਰਗ, ਜਾਤ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਬੋਲਚਾਲ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲੁੱਟ, ਜ਼ਬਰ, ਦੰਭ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਈ ਧਰਮ ਦੀ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, *Kabir his Biography*, ਪੰਨਾ-19
2. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਾਰ ਮਹਨਕੋਸ਼*, ਪੰਨਾ-890
3. -----ਉਹੀ-----, ਪੰਨਾ-889
4. ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, *ਕਬੀਰ ਵਿਅਕਤੀਤਵ, ਕ੍ਰਿਤਤਵ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ*, ਪੰਨਾ-8
5. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼*, ਪੰਨਾ-308
6. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, *ਸੰਤ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਰਵੀਦਾਸ*, ਪੰਨਾ-18
7. ਸਰੋਜ ਰਾਣੀ, *ਗੁਰੂ ਰਵੀਦਾਸ. ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਬੋਧ*, ਪੰਨਾ-18
8. ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਿਦੇਵੀ, *ਕਬੀਰ*, ਪੰਨਾ-22-23
9. ਕਬੀਰ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ*, ਪੰਨਾ-340
10. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼*, ਪੰਨਾ-307
11. ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ*, ਪੰਨਾ-728
12. ਸਿਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ*, ਪੰਨਾ-90
13. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਬੇਦੀ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ*, ਪੰਨਾ-176
14. ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ, *ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ 'ਚ ਯੋਦਦਾਨ*. ਪੰਨਾ-21
15. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭਾਟੀਆ, *ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ*, ਪੰਨਾ-119
16. ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਪੰਨਾ-1378
17. ਤਿਲੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਪੰਨਾ-727
18. ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ*, ਪੰਨਾ-ਉਹੀ
19. ਸੁਕਦੇਵ ਸਿੰਹ, *ਭੂਮਿਕਾ ਕਬੀਰ ਕਾ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਸਤ੍ਰੀਯ ਅਧਿਐਨ*, ਪੰਨਾ-471